

Bemærkninger til nogle Grupper af Reformationstidens Digtning.

Ved J. Paludan.

I.

Som hele vor Reformationstids Literatur kun i ringe Grad er original, saaledes gjælder det særlig Reformationens Psalmedigtning, at dens Hovedkilder flyde dels i Katholicismens latinske Kirkesang, dels i Davids og dels i de tyske Reformatorers Psalmer. Men ved Siden af de Oversættelser, Om- og Efterdigtninger, gennem hvilke man tilegnede sig disse Forbilleder, springer der en rig, om end mindre paaagtet Kilde i Samtidens verdslige Poesi, af hvilken Psalmen hyppig laante ikke blot Melodier, men ogsaa Motiver, især Begyndelsesvers, undertiden endog hele sin Gang, idet man blot »christelig forvandlede« det verdslige Indhold. Bekjendtest er i saa Henseende den Brug, Hans Christensen Sthen gjorde af vore egne gamle Folkeviser, hvis alvorlige, inderlige, ofte vemodige Toner vistnok ogsaa særlig egnede sig til Overførelse i den gudelige Sang. Langt betænkeligere var det, naar man lempede Psalmen efter Tidens tyske verdslige Lyrik, Minnesangens Udløbere i folkelige Elskovs- og Gadeviser, som ofte minde om de Skillingstryk, der endnu i vore Dage sælges i Kjælderne. Dette var imidlertid allerede tidlig Tilfældet i Tyskland, hvorfra Visemelodier og Motiver trængte ind i vor Psalmedigtning lige fra den første Reformationstid af, som det f. Ex. ses af Poul

Helgesens Klage over, at den protestantiske Kirkesang »mere har Façon efter Springeviser end hellige Psalmer og Lovsange«¹⁾. Man sang »O Welt, ich muss Dich lassen« efter »Innspruck, ich muss Dich lassen«; Hans Sachs ændrede Visen »Ach Jupiter, Du hast Gewalt« til Psalmen »O Gott Vater, Du hast Gewalt« (benyttet hos os af Hans Thomissen), og »Rosina, wo war dein Gestalt« til »O Christe, wo war dein Gestalt«, hvis Melodi er brugt et Par Gange i Hans Vingaards danske Psalmebog af 1553: »O Christe, huor vaar din Kundskaff« og »En viis Tale er denne her²⁾«. Heller ikke Hans Christensen Sthen betænkte sig paa ved Siden af Folkevisernes at bruge tyske Visemelodier som »Susanne, wilt Du mit?« til »I Christne store og smaa«. Den smukke Psalme »Af Højheden oprunden er En Morgenstjerne klar og skjær«, som man i Almindelighed ogsaa tillægger Hans Christensen, er jo en Oversættelse af Philip Nicolais »Wie schön leuchtet der Morgenstern«, hvis Melodi og Begyndelse atter er laant af en gammel Vise: »Wie schön leuchten die Äugelein«.

Hvor stor en Rolle de tyske Viser og deres Melodier have spillet i vor Psalmedigtning fra Reformationsaarhundredet, er det imidlertid vanskeligt at gjøre sig et bestemt Begreb om, fordi denne Tids verdslige Lyrik her hjemme er saa lidet kjendt. Reformationstidens ensidig religiøse Interesse, dens overvejende Forstands- og Nyttebetragtning og stadig mørkere Blik paa Livets Naturside kunde ikke være den Slags Poesi gunstig, og det er tydeligt nok, at Reformatorerne helst saa, at Menigheden vendte sig bort fra al verdslig Digtning. Luthers Advarsel mod »Boleviser og kjødelige Sange« gaar igjen allerede i Forordet til den første danske Psalmebog (i tysk Eftertryk 1529): »paa det at løsagtige, syndige og ubekvemme Boleviser maatte aflægges, ... saa at vi intet andet skulde vide at sjunge

¹⁾ Undervisning til en christelig Forening og Forligelse 1534.

²⁾ Brandt og Helveg, Den danske Psalmedigtning I, Nr. 117. 183. 211.

eller tale, end Jesum Christum vor Frelsermand alene«, og Frants Wormordsens Tilegnelse til Oversættelsen af Davids Psalmer 1528 opfordrer til herefter at lade fare »andre løsagtige Viser, som Drankere og Bolere have digtet udi syndig og ubekvem Handel og pleje fordi at sjunge med løsagtige Noder og Stemme, hvilke des værre nu almindelige kvædes paa Hofgaarde og i Herrehus, den evige Gud til en stor Haanhed og Foragt«. Lignende Tordentaler imod Visedigtningen lyde endnu 100 Aar ned i Tiden, og naar man »christelig forventde« de gamle Viser, var Hensigten utvivlsomt ikke blot at skaffe Psalmerne Indgang hos Almueen gennem de kjendte og kjære Melodier, men lige saa meget at fortrænge de verdslige Visetexter og sætte de nye, gudelige i Stedet. Det lykkedes dog naturligvis hverken at kvæle den naturlige Livslyst, især hos Ungdommen, eller dens Udtryk i Poesien, om man end kunde holde dette ude af den trykte Literatur. For saa vidt der digtedes originale Sange, gik disse naturligvis endnu nærmest i Folkevisetone; men Folkevisen var allerede sin Opløsning nær og gav mere og mere Plads for indvandrede tyske Viser, dels i Originalsproget, dels i Oversættelse og Efterdigtning. Hvor vel kjendte og udbredte disse vare paa Overgangen til det 17de Aarhundrede, se vi i Tidens Skuespil, hos Hieronymus Justesen, i Tobiæ Komædie og hos Peder Thøgersen, der hyppig optage og citere saadanne tyske Viser; men Hovedkilden til Kundskab om denne Indvandring og dens Indflydelse paa dansk Digtning er naturligvis vore gamle Folkevisahaandskrifter, af hvilke omtrent en halv Snes stamme fra Reformationsaarhundredets sidste Halvdel. Foruden de egentlige Folkeviser rumme de fleste af disse Haandskrifter, især de adelige Damers, en broget Mængde Optegnelser af Sprog, Vers og Rim, gængse i Tiden eller Uddrag af dens mest yndede Læsning, hvis nærmere Undersøgelse utvivlsomt vilde give et ikke ringe cultur- og literærhistorisk Udbytte. Desværre er en Under-

søgelse af denne Art hos os kun antydet¹⁾, og den første Betingelse for at foretage den, en Udgivelse af Haandskrifterne i deres Helhed, saa vidt vides ikke engang paa-tænkt. I saa Henseende er Sverig kommet os i Forkjøbet med Professorerne Noreens og Schücks i 1884 paabegyndte Udgivelse af »1500- och 1600-Talens svenska visböcker«, hvis Indhold Dr. Joh. Bolte atter har gjort til Gjenstand for Betragtning med Hensyn til Forholdet til tysk Literatur i Artiklen »Deutsche Volkslieder in Schweden« i Zeitschr. f. vergleichende Litteraturgesch. und Renaissance-Litteratur, Neue Folge III, 1890. Denne i flere Henseender interessante Afhandling kaster ogsaa Strejflys over Tidens danske Digtning, derunder Psalmens, Afhængighed af den tyske, og jeg skal med Udgangspunkt i Boltes Undersøgelser blot eksempelvis henlede Opmærksomheden paa et Par bekjendtere Grupper af Reformationens Folkesangspsalmer og deres Afledninger, i deres indbyrdes Slægtskab og Forgrening fra Tyskland til Sverig og Danmark.

En gammel tysk Elskovsviser »Ich stund an einem Morgen Heimlich an einem ort, Da het ich mich verborgen, Ich hört klegliche wort« beretter en Samtale mellem tvende elskende, der skulle skilles: Jomfruen vil følge Svenden, men han afviser hende. Den findes paa Svensk i Harald Oluffsons visbok, Nr. 44,²⁾ c. 1573, første Vers-ligefrem oversat, Resten friere bearbejdet, samt i en noget forskjellig, lidt afkortet Redaction i Bröms Gyllenmärs's visbok Nr. 70³⁾, c. 1620. I Danmark er Begyndelseslinien af den tyske Vise tilskrevet og atter udslettet paa to Steder i Skolekomedien *De mundo et paupere*⁴⁾ c. 1609, hvor det altsaa har været Meningen at lægge Visen ind. Men længe før har den afgivet Begyndelsesmotiv til en dialogiseret »aandelig

¹⁾ Af Chr. Molbech Om de gamle danske Folkevisers Beskaffenhed, i Hist. biogr. Saml. 1848.

²⁾ Noreen og Schück S. 81. Bolte, S. 284.

³⁾ Noreen og Schück S. 233.

⁴⁾ Udg. v. Birket Smith 1888, S. 77 og 80.

Vise«, en Samtale mellem Evangelisten, Synderen og Christus, i Mogens Banckes »Alle Søndags- og Festevangelier, sangvis udsatte«, 1580:

Jeg stod en Morgen saa hemmelig,
Jeg hørte en Røst saa grædelig,
Hun monne saa ynkelig klage.¹⁾

Denne aandelige Vise gjenfindes, paa de tre sidste Vers nær, oversat paa Svensk 40 Aar senere i Bröms Gyllenmärs's visbok Nr. 72, hvor vi altsaa have Motivet baade i dets verdslige og i dets gudelige Anvendelse, og i ganske forskjellig Versform. En aabenbar Bearbejdelse af Mogens Banckes Vise, hvor mange af dennes enkelte Udtryk og Vendinger gjenkjendes, er atter Hans Christensen Sthens smukke Psalme i Folkevisetone:

Jeg stod mig op en Morgenstund
Jeg klaged min Synd saa mangelund,
Sorgen var i min Hu for Synderne mine!²⁾

Det er ogsaa en Dialog mellem Synderen og en Engel, der viser ham hen til Frelseren, hvorpaa Omkvædet smukt og betydningsfuldt ændres til:

Glæden er i min Hu ved Christ alene!

Naar det om denne Psalme hedder: »sjungis med den Tone: Jeg stod mig op en Morgenstund« (altsaa dens egen Begyndelseslinie), maa man jo næsten formode, at den har laant Melodi og Begyndelse fra en ældre dansk verdslig Vise, som kunde være Bearbejdelse af den tyske Elskovsvis.

Som vi se, taber Efterklngen af det tyske Motiv sig mere og mere, jo længere vi naa ned i Tiden, og er næppe gjenkjendelig i Hans Sthens Psalme, med hvilken den helt

¹⁾ Brandt og Helveg I, Nr. 90.

²⁾ Brandt og Helveg I Nr. 252. Psalmen stammer fra Sthens Vandrebog c. 1590, af hvilken der dog kun er bevaret Udgaver fra Midten af det 17de Aarh.

forsvinder. Men denne Psalme viser desuden i andre Henseender, baade i Indhold og Form, ud imod en helt ny Række indviklede tyske og svenske Slægtskabsforbindelser. En bekjendt, smuk svensk Psalme: »En syndig man, som låg i Syndens dvala«, indeholder en ganske lignende Dialog mellem Synderen og en Engel, der bringer Frelsens Budskab. Den blev almindelig anset for middelalderlig paa Grund af Henvisningen til den hellige Jomfru:

„All verdens ljus uprann af en morgonstjerna,
Som sannerlig är Guds moder, en ödmjuk tärna“;

men Prof. Schück¹⁾ paaviser, at den første Gang forekommer i et Tillæg til den svenske Psalmebog af 1572, og sandsynligvis er digtet af den senere Erkebiskop Laurentius Petri Gothus, som tilhørte det liturgistiske Parti og stræbte efter Tilnærmelse til Rom i ydre Former og Skikke. Linierne om Jomfru Maria høre dog vist til en indlagt ældre Hymne, og usandsynligt er det ikke, at hele Psalmen leder sine Ahner op til et halv dramatisk religiøst Digt fra det 15de Aarhundrede, »En syndares omvändelse«²⁾, der i Samtale mellem Synderen, St. Procopius, Dommeren (Christus) og Jomfru Maria forherliger denne sidstes forløsende Magt. En daarlig dansk Bearbejdelse af »En syndig man« med Ændring af Linierne om den hellige Jomfru finde vi saa sent som 1709 i Joh. Laurentzens saakaldte »1010 Psalmebog«.³⁾ Men 100 Aar tidligere er »En skøn aandelig Samtale mellem Jesu, Guds Søn, og en arm Syndere« 1611,⁴⁾ som i Form og Indhold er beslægtet med den svenske Psalme, om de end intet have til fælles i Enkelt-heder. Ældre endnu er en lignende Samtale mellem Synderen og Christus: »O Christe, Morgenstjerne«⁵⁾, oversat af Hans

1) Svensk Literaturhistoria I 345.

2) Klemming, Sv. medeltidens dikter och rim.

3) Brandt og Helveg II, S. IV og Nr. 708.

4) Br. og Helv. I Nr. 368: »O Jesu, for din Pine«.

5) Br. og Helv. I Nr. 289.

Raffn 1620 efter Bas. Förtschs »Geistliche Wasserquelle« 1609: »O Christe Morgensterne«. Den tyske Original er imidlertid ikke af Bas. Förtsch selv, men optagen i hans Samling efter et anonymt Tryk fra 1579¹⁾. Den ejendommelige Velsignelse over Digteren selv i Slutningen af »O Christe, Morgenstjerne«:

Den, som denne Vise sjunger
Saa vel og meget sød,
Gud hjælpe ham allestunde
I Livet og i Død,

vilde man neppe betænke sig paa at forklare gjennem Paa-virkning af Hans Chr. Sthens beslægtede »Jeg stod mig op en Morgenstund«:

Den, denne Vise haver digtet vel,
Gud hannem bevare til Liv og Sjæl!

dersom man ikke vidste, at Strofen er ligefrem Oversættelse af den tyske Original, hvilket viser, hvor forsigtig man maa være i Kritiken af formentlige literære Laan.

Derfor er der heller ikke Anledning til at forudsætte nærmere indbyrdes Forbindelse mellem de her nævnte Psalmer og hele den Række af lignende Dialoger mellem Christus og Synderen eller den christne Kirke, som strækker sig ned gennem Hundredaaret fra Hans Thomissens Psalmebog 1569 til Cassubens 1661. Kun det tør vi sige, at saadanne Samtaler paa den Tid have været en meget yndet Indklædning for gudelig Digtning, som vistnok stammer fra Tyskland og ikke usandsynligt har sine Forbilleder i den verdslige Lyrik ligesom Prototypen »Ich stund an einem Morgen«. Paafaldende mange af disse Psalmer høre nemlig til dem, der som før omtalt laane Melodi af tyske Elskovsviser. Den tidligste er Hans Thomissens egen »christelige og konstelige Sang om et syndigt Menneskes Samtale med

¹⁾ Skaar, Norsk Psalmehistorie I 154. Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied V, Nr. 12

Christo«: »O Gud Fader, du haver Magt«, vistnok Bearbejdelse af Hans Sachs's før nævnte Psalme til Visemelodien »Ach Jupiter, Du hast Gewalt«. Derefter følger, ligeledes i Hans Thomissens Samling, »en Vise, i hvilken Christendommen klageligen gjør sin Bøn til Jesum Christum og fanger trøstelige Ord af hannem«: »O Jesu Christ, min Frelser Du est«, hvis Begyndelse stærkt minder om H. Chr. Sthens vistnok fra Tysk oversatte: »Herre Jesu Christ, Min Frelser Du est«¹⁾. Af H. Sthen selv have vi, foruden den nævnte Dialog »Jeg stod mig op en Morgenstund«, ogsaa 1578 (92) »en dejlig og ganske trøstelig Samtale mellem Christus, vor kjære Brudgom, og en christen Menneskes Sjæl«: »Løft op mit Kors, min allerkjæreste Brud«. Endelig hos Cassuben 1661 to anonyme Psalmer, en Samtale mellem den christne Kirke og Guds Søn: »Af Kjærlighed til den trofaste Gud«, der synges som »Nun bin ich durch Liebe zu Trauren gebracht«, — og »en Trøstesang mellem Christum og en elendig Synder«: »Ey du søde Jesu, kjære Herre min«, paa Melodien »Ey du feine Reuter, edler Herre mein«²⁾! — I det 18de Aarhundrede optoges Dialogformen atter af Brorson, blandt hvis Psalmer en Mængde ere indklædte som Samtaler mellem Christus og Sjælen; men saa langt skulle vi ikke føre Undersøgelsen ned³⁾.

II.

Som en af de tidligste Typer paa en ægte dansk Folkesangspsalme, flere Aar før H. Christensen Sthens, plejer man at nævne P. Palladius's Efterfølgers, Biskop Hans Albertsens Bøn mod Landeplager, især Krig og Fejde: »Jeg veed en Urt baade dejlig og bold, Som staar paa

¹⁾ Br og Helv. I Nr. 117. 220, cfr. 247 og Kirkehist. Saml. 4 R. II 744.

²⁾ Br. og Helv. I Nr. 234. 562. 568.

³⁾ H. A. Brorsons Psalmer og aandelige Sange, ved Arlaud, Nr. 180 208. 210. 237. 241. V. XXVII. XXXIX. XLIX. L. LXV.

Marken hin rene«, fra 1566¹⁾. Ikke desto mindre turde der bagved den ligge et tysk Visemotiv af lignende Art som de foran omtalte. Vi have en tysk aandelig Vise af Præsten Valentin Triller fra 1555, som begynder:

Ich weiss ein Blümlein hübsch und fein,
Das ist mir wolgefallen,
Das blühet auf in unser Gemein,
Gar schön für andern allen.

Blomsten er Allegori paa Christus, og Psalmen er oversat paa Dansk i Peder Ofvids Samling »Aandens Glæde« 1648:

Et Blomster høv'sk og fin jeg veed,
Som mig mon vel befalde,
Det zirer skjønt vor Menighed
For andre Blomster alle.²⁾

I lidt forskjelligt Versemaal er Trillers Begyndelsesstrofe gaaet over i en anonym Psalme om »Christus Blume«, der foreligger i flere kun lidet afvigende Versioner fra 1579 og 1586. Den sidste lyder:

Ich weiss mir ein Blümlein, ist hübsch und fein,
Das thut mir wolgefallen,
Es geliebt mir in dem Herzen mein
Das Blümelein
Für andern Blümlein allen.

Den er optagen i Bas. Förtschs »Geistliche Wasserquelle« 1609 og derfra oversat paa Dansk af Hans Raffn 1620:

Jeg veed en Urt baade dejlig og fin,
Den monne mig vel befalde,
Den elsker jeg i Hjerte og Sind,

¹⁾ Br. og Helv. I Nr. 79, sml. Belte S. 285. 292.

²⁾ Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied IV Nr. 80. Br. og Helv. I Nr. 414.

Det Blomster fin,
 For andre Blomster alle.¹⁾

Mærkeligt er det nu, at Strofen i denne sin yngre Form forekommer paa Svensk adskillige Aar tidligere end baade Trillers og H. Albertsens Psalmer, nemlig iblandt de 3 af Johan Larsson 1541 optegnede Sange, der danue en Del af Harald Oluffsons Visebog²⁾:

Jag wet et Blomster så lustigt och fint,
 thet mon mig wel behaga,
 thet Blomster älskar jagh aff hjertat, hugh och sin,
 utan all skjñ,
 offuer andr

Verset er Fragment og standser her, saa at man ikke kan se, om det hører til en aandelig eller en verdslig Vise; men for det sidste kunde tale, at vi gjenfinde Begyndelses-motivet, rigtignok i forskjellig Rhytme, som Indledning til en Elskovsviser i Bröms Gyllenmärs's visbok 1620:³⁾

Jagh wett migh en örtt bådhe dāgheligh och skön,
 hun stāndhar i lunden fagher och grön.

Bolte anfører beslægtede Indledningsvers til tyske og nederlandske Elskovsviser, dog ikke ældre end 1568.

Skjøndt Motivet altsaa tidligst træffes paa Svensk, er Sandsynligheden vist overvejende for dets tyske Oprindelse. Men ingen af de forskjellige Digte, hvori det forekommer, have mere end første Vers, undertiden kun første Linie tilfælles. Aldeles bortset fra den svenske Elskovsviser har Trillers Psalme ikke videre paavirket den anonyme tyske af 1586, uagtet Blomsten begge Steder er Christus, og endnu mindre Hans Albertsens, hvor Blomsten er Landefred,

¹⁾ Wackernagel V Nr. 10. 11a og b. Br. og Helv. I Nr. 293.

²⁾ Ved Noreen og Schück, Tillæg I Nr. 2.

³⁾ Ved Noreen og Schück, Nr. 32. Hanselli Vitterhetsarbeten af sv. författare, XI 233 tilskriver Lars Wivallius Visen; men hans Op-givelser om Wivallius's Digte ere ganske upaalidelige.

og som baade i Tanke, Udtryk og Versemaal er saa jævn og national, at den laante Begyndelseslinie ikke berøver den Æren af at være en af vore tidligste Psalmer i ægte dansk Folketone (derimod ikke i Folkeviserhytme som H. Christensen Sthens Psalmer). Men bære Viserne saaledes ellers intet Spor af indbyrdes Paavirkning, saa er det heller ikke rimeligt, at Begyndelsesmotivet om Blomsten er direkte Laan fra den ene til den anden. Snarere hører det til de af Prof. Steenstrup i »Vore Folkeviser fra Middelalderen« omtalte »lyriske Flagrevers«, hvis Herkomst og oprindelige Forbindelse er vanskelig at faa fat paa, men som til en vis Tid have været almindelig kjendte og populære, og jævnlig have heftet sig fast snart til den ene, snart til den anden Vise, hvor de nogenlunde kunde passes ind.

Ved nærmere Efterforskning vilde der utvivlsomt kunne forfølges mange Rækker Tilfælde af samme Art som de her omtalte, hvor den verdslige Sang blander sig ind i og paavirker den aandelige. For Melodiernes Vedkommende er det især let at paavise, at denne Indflydelse er stadig stigende, jo længere vi naa ned i Tiden. Paa Overgangen til det 17de Aarhundrede trængte den franske reformerte Kirkes Bearbejdelser af Davids Psalter i stort Antal ind til os, især gennem Prof. Ambrosius Lobwassers tyske Oversættelse¹⁾. Disse Psalmer vare af Componisten Claude Goudimel satte paa livlige og iørefaldende franske Jæger- og Dansevisemelodier, som bleve meget yndede og førte lignende tyske med sig. Den strengere Retning i Kirken bekæmpede endnu stadig i Reformatorerens Spor al verdslig Poesi, og Biskop H. P. Resen vil i sin Oversættelse af Luthers Catechismi og Børne-Lærdoms Visitatz 1629 aldeles have afskaffet »af christne Menneskers Mund og Hjerter alle hine slemme Boleviser og løgnagtige Kæmpe-Digt eller Borgestue-Viser, som tjene til intet andet end idel Løstagtighed og Forfængelighed og gode Sæder at forkrænke«.

¹⁾ Rørdam, Arrebos Levnet I 162. Ny kirkehist. Sml. I 538 ff.

Men aldeles samtidig aabnede Psalmedigtningen sig paa vidt Gab for Indflydelser fra denne verdslige Poesis Side, og den bekjendte Folkeskribent Niels Helvad udtaler 1625 og 30, at han har stillet sin tyske Oversættelse af Davids Psalmer »efter de allerlystigste tyske Rytter- og Borgestue-Visers Melodier, som sjunges almindelig in conviviis«, eller »efter de allerlifligste Bolevisers Melodier, som sjunges almindelig i Tyskland, ...der jeg saa, at Folket havde Lobwassers Melodier saa kjær, hvilke og rime sig med de fransøske amarosiske Cantilener og gaa paa Spring«¹⁾.

Det blev denne sidste Retning, der vandt Overhaand. Forgjæves stillede Arrebo sig imod den, idet han førte sin Oversættelse af Davids Psalmer 1623 tilbage fra »de fremmede. franske Toner« til den første Reformationstids kirkelige Melodier, »som udi Cithara Lutheri og vore christelige Huse gængse ere og skøt hver Vican og Lægmand ikke ubekjendte«. Det maa imidlertid erindres, at ogsaa disse alvorligere gammellutherske Kirkemelodier, især for saa vidt de hørte hjemme i Danmark selv, for en stor Del netop vare tillempet verdslig Folkesang, og at noget af det, der især giver Arrebos Psalmeoversættelse sit Værd for os, er hans ofte heldige Benyttelse af Folkevisetonen. Men Arrebos Psalter vandt som bekjendt ikke stor Indgang; Smagen for den gamle Folkeviser havde tabt sig, og efter at de tyske Gadeviser og de franske Dansemelodier havde havt deres Tid, fulgte med Efterrenaissancens Indbrud den sentimental-erotiske Hyrdepoesi. Søren Terkelsens Astreæ Sjungechor 1648—54 bragte den i Mode overalt, og man sang sine Psalmer paa Melodierne »Daphnis gik for nogle Dage«, »Ak Amaryllis« og »Mit Thränen, schönstes Lieb«, ligesom man vedblev at lave Elskovs- og Drikkeviser om til Psalmer²⁾. Den aandelige Digtning var aabenbart her inde paa en Vej, der kunde føre til fuldstændig Udartning.

¹⁾ Ny kirkeh. Saml. I 565.

²⁾ Paludan, Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur 262.

Den gejstlige Øvrighed manglede ikke Blik for denne Fare, og ved de talrige Forsøg, som i det 17de Aarhundrede bleve gjorte paa at rette Psalmebogen og bringe den mere i Overensstemmelse med den nye Kunstdigtnings Krav, var Hensynet til at finde passende Melodier medvirkende. Metrikeren Søren Povelsen Judichær udtaler saaledes, at det ved den Revision af Psalmebogen, som Biskop Brochmand 1641 havde overdraget ham at udføre, ogsaa gjaldt at føre de Psalmer tilbage til lutherske Melodier, »som vare efter ufine Sanges Toner eller Melodier gjorte«. ¹⁾ Men Moden var for rodfæstet til at kunne standses ved Øvrighedspaabud. Dertil behøvedes den sjeldne Forening af digterisk og musikalsk Talent, som endnu i rette Tid greb ind med Kingo. Han indsaa, at det var forgjæves at ville gjenindføre Reformationens nu snart uddøde Folkesangstone i Psalmedigtningen, men at Reformen, naar den skulde lykkes, maatte tage sit Udgangspunkt i Tidens herskende Smag. Der er med Rette gjort opmærksom paa, at hans »Aandelige Sjunge - Chor« allerede i Titlen minder om Terkelsens »Astreæ Sjunge-Chor« og slutter sig til den ved dette indførte musikalske Smagsretning. I Fortalen beder han Læseren ikke at stødes over, at han benytter »allehaande, endog lystige og verdslige Toner, som af mange sjunges med forfængelige Ord«. Han har netop villet gjøre »de velklingende og behagelige Melodier saa meget mere himmelske, . . . at, om Du kan lade Dig undertiden befalde, for en Melodis Artigheds Skyld, at gjerne anhøre en Sang om Sodoma, Du da meget mere (om du est et ret Guds Barn) skulde lade Dig behage under selvsamme Melodi at høre en Sang om Zion«. Med andre Ord, det er Tidens Hyrdemelodier, dens Sang- og Dansemusik, Kingo optager ²⁾, men ikke som Forgængerne saaledes, at Psalmen synker ned til Vise, tvertimod saaledes, at han med fin Smag og Takt

¹⁾ Kirkeh. Saml. 3 R. III 25.

²⁾ Laub, Om Kirkesangen 76 ff.

lemper Visemelodien til det religiøse Indhold og ud af den skaber en ny, højtidelig Choralsang, der egner sig for Orgelaccompaniment.

Dermed er dog ingenlunde det verdslige Elements Indflydelse paa Psalmen brudt for stedse. Der kom atter Tider, hvis religiøse Aand følte sig mere tiltalt af Folkesangens Inderlighed, Jævnhed og Enfold, end af den kinkoske Chorals højtidelige Pathos. Allerede hos vor næste store Psalmedigter, Brorson, bringer den pietistiske Følelsesretning Folkevisetonen til Ære igjen i den gudelige Digtning, og endnu mere er dette sket i vore Dage, da den religiøse og den nationale Aand paa en saa ejendommelig Maade smeltede sammen hos Grundtvig. Og der kom andre Tider, da den synkende Andagt atter mente at maatte søge en Forbundsfælle i Interessen for verdslig Kunstmusik, da den italienske Opera- og Concertstil brød overmægtig ind ogsaa i Psalmedigtningen, som i Frederik V's Dage, og da gudelige Oder, Sonetter og Arier spillede den samme Rolle, som Gade- Hyrde- og Elskovsmelodierne i det foregaaende Aarhundrede. Men denne Fortsættelse af Brydningen mellem forskellige Smagsretninger i Psalmen ligger udenfor min Undersøgelses Grændser.

III.

Ligesom Reformationsbevægelsen kom til os fra Tyskland uden her i nogen Maade at iklæde sig selvstændige nordiske Former, saaledes er, som før omtalt, ogsaa Reformationslitteraturen væsentlig Laan. Det er Luthers og Tyskernes Tanker, ogsaa ofte deres egne Ord, man til-egner sig i Oversættelse eller lidt friere Bearbejdelse og benytter som Vaaben i Kampen. Des mere Interesse, men ogsaa des mere forsigtig Kritik kræve de enkelte Skrifter, der bære Præg af at være forholdsvis originale, og som efter Sagens Natur nærmest maa søges blandt de polemiske, hvor Forholdene ikke altid tillod en umiddelbar Overførelse

af fremmede Arbejder. Medens man kjender de tyske Originaler til Reformationssatirerne »Dialogus« og »Vigilies« samt til nogle satiriske Viser, ere andre Viser af temmelig sikker dansk Oprindelse, og til det uden Sammenligning mærkeligste af alle disse Arbejder, Samtalen mellem Peder Smed og Adser Bonde, er der heller ikke paavist nogen fremmed Original; hele Skriftets Indhold og Præg er desuden saa localt og nationalt, at det ikke kan tænkes at være en Bearbejdelse i sædvanlig Forstand. Imidlertid spores der hist og her Laan fra samtidige tyske Folkeskrifter, og der er hentydet til, at Digtet har Forbilleder, om end ingen enkelt Original, i den tyske Reformationsliteratur¹⁾. Disse Forbilleder ere dog aldrig bestemt efterviste eller undersøgte. Ved at gaa nærmere ind paa dem vil det vise sig, at om end Satiren i sin Udførelse er hjemlig dansk, ere dog baade dens Hovedtanker og Rammen, hvori de ere indklædte, hentede fra Tyskland eller det tyske Schweiz, hvorfra vi jo ogsaa directe eller indirecte have faaet Dialogen om den syge Messe.

Gödeke i Grundriss zur Gesch. d. deutschen Dichtung, 2 Aufl. 1886, II 264 ff. har en Fortegnelse over tyske Reformationssatirer i Dialogform, som tildels staa vor temmelig nær. Dette gjælder allerede Titlen: »I denne lille Bog lærer og underviser Peder Smid Atzer Bonde, hvad han skal tro og holde af Sjæle-Messer, Sjæle-Gaver, Vigilies, Psaltere at læse, Skjærsild, Skriftemaal, hellige Dage, Kjød at æde, om Tiende, Pligt og Bod, Faste, Aflad, Afladsbrev, Pilgrims-Rejse, Band, Vievand, viede Lys, viet Salt og viede Palmer, om Præster, om Munkenes Bedrageri og anden saadan Vildfarelse, som haver været brugt i Pavens Kirke i mange Aar«. Sammenlign hermed Gödeke Nr. 53: »Concilium. Hie in dem buch wird disputirt, Das puren (Bauren) lang Zyt hat verfürt, Heylgen Fürbitt, Ouch des

¹⁾ Heise i Ny kirkeh. Saml. V 744 ff. Bruun, Viser fra Reformationstiden, Indledn.

Babsts Gwalt, vom Fägfhür, Ouch was d'mäsz innhalt. Desglychen von dem Sacrament, von Zinsz, Zähenden, Güllt und Rennt. Von Bycht (Beichte), was die vor Gott nützt, Darumb hir Pur gegen Doctor sitzt¹⁾. Bortset fra Versformen her er Ligheden saa stor, endog i enkelte Udtryk, at den danske Forfatter vist maa have kjendt denne eller lignende Satirer. Baade med Hensyn til Indklædning og Forhandlingsemner vise begge Satirer tydelig nok hen til Tidens hyppige Religionssamtaler mellem Katholiker og Protestanter, Disputatsen i Leipzig 1519 og de talrige lignende i Schweiz; men da saadanne Disputatser ikke kom i Stand hos os, turde denne Form dog være laant fra Udlandet. Berneren Nicolaus Manuels Satirer, især den om den syge Messe, vare jo vel kjendte her, og det samme har vistnok været Tilfældet med hans Landsmand og samtidige, den ivrig reformatoriske Præst Utz Eckstein, blandt hvis satiriske Skrifter »Concilium« var et af de mest læste og udbredte. Det behandler altsaa næsten ganske den samme Række katholske Misbrug som »Peder Smed«, men Udførelsen har lidet tilfælles, naar man ikke vil lægge Vægt paa en tilfældig Overensstemmelse som Opregningen af Helgene:

For tanduerck er S. Appellonis sterck,
 oc S. Lucia for Øgne verck,
 S. Gjertrud skal Herbere bestille
 øster oc vester eller hvor de ville,
 S. Loduig kand vel ræcte en Hest,
 S. Deyens tager fæet vare best,
 S. Anthonius skal ræcte vel Suin,
 de andre haffue huer gjerning sin,

Sml. Scheible 735 og 736:

Sant Anthoni bhütet dschwyn,
 — — — — —

¹⁾ Aftrykt i Scheible, Das Kloster VIII, 1847, 705 ff.

Martin wirt geert fürs kaltwee,
 Niclaus bhüt dschiffüt uff dem see,
 Sant Barbel mag uns erwerben,
 das wir nit on gotz lychnam sterben.
 Noch sind vil nothelffer on zal.

Den schweiziske Satire er skreven 1525 eller 26 under Forberedelserne til den samme Religionssamtale i Baden i Canton Aargau, Maj 1526, om hvilken Nicolaus Manuels et Par Aar senere Dialog om den syge Messe drejer sig¹⁾, og den er ogsaa til Dels rettet mod de samme Ordførere for Katholicismen, Doctorerne Eck, Faber, Murner o. fl. Overfor hver af disse stiller den en Schweizerbonde, som angriber et af de i Titelen nævnte Punkter af Læren og ganske slaar sin lærde Modstander. Men disse rent dogmatiske Foredrag — kun afbrudte af Herolden, der fører det næste Par Kæmpere frem, og Opmændene, der paa en for Katholikerne alt andet end smigrende Maade fastslaa Disputatsens Resultat, — ere lange og trange at arbejde sig igjennem, ganske modsat det lette og naturlige Replikskifte i Peder Smed og Adser Bonde, som udgaar fra jævne dagligdags Forhold og oplyses ved Henvisning til hjemlige Tilstande og historiske Anekdoter.

Betydelig nærmere den danske staa derfor et Par andre tyske, maaske nærmest schwabiske Satirer, som rigtignok ere i Prosa, nemlig »Ain schöner Dialogus unnd gesprech zwischen aim Pfarrer unnd aim Schulthaysz, betreffend allen übel Stand der gaystlichen unnd bösz handlung der weltlichen. Alles mit geytzigkayt beladen«, og »Dialogus, wie ain Bawr mit aim Frawenbruder münch redt, das er die Kutten von jm würfft« 1525²⁾. Det er atter her Læg-

¹⁾ N. Manuels Satire om den syge Messe, v. Birket Smith 1893, S. V ff. Baechtold, Gesch. d. deutschen Litt. in der Schweiz 1892, 295.

²⁾ Gødeke Nr. 5—6 og 44. Aftrykte i O. Schade, Satiren und Pasquille aus der Reformationszeit II, 1856; den første ogsaa i Scheible, Das Kloster X 301 ff.

mænd, der angribe og overbevise katholske gejstlige, men Situationen er simplere og minder mere om den danske. Fogeden (»der Schultheiss«; i »Peder Smed« er Lars Foged i Skive kun en Bifigur), træffer sin Præst paa Kroen, som ogsaa i den danske Satire afgiver Scenen, og indleder Samtalen ganske naturligt med at spørge om nyt: »Hr. pfarrer, bona dies, seind wilkum ins wirthaus, ... was hört ir dan vom Luther, so jez zu Worms gewesen ist?« hvorved tillige Skriftets Affattelsestid er bestemt til c. 1521, kort efter Luthers Optræden i Worms. Den anden, for Resten korte og temmelig ubetydelige Dialog begynder med, at Carmelitermunken (»der Frauenbruder«) klager over Hunger: efter at Lutherdommen er trængt ind, falder der ingen fromme Gaver af mere. Bonden beder ham da spise med sig, og omvender ham under Maaltidet, saa at han kaster sin Kutte og nu vil nære sig ved at gjøre Høstarbejde. Tilsammen svare Dialogerne til Peder Smeds Disput med de to Modstandere: Præsten, hvem han dog ikke overbeviser, og Munken Broder Kort, der ganske som hans tyske Collega lader sig overtale til at »kaste Kappen paa denne Sted« og leve af sine Hænders Arbejde, foreløbig ved Sildefiskeriet i Nibe. Men den localiserende og individualiserende Tone, som i den danske Satire er saa fortræffelig gennemført, anslaaes i de tyske kun ganske svagt i Begyndelsen og Slutningen; Resten er dogmatisk Polemik af den samme Art, som vi kjende fra flere af vore egne Stridsskrifter fra denne Tid, der stræbe at give de tørre Emner lidt mere Liv ved at dialogisere dem og lægge Angreb og Forsvar i Munden paa forskjellige, undertiden bekjendte og samtidige Personer; saaledes Frans Wormordsens Disputats om Præsteægteskab med Cantor Adser i Lund 1531, og Borgmester Jep Nielsens »Liden Disputatz« om Malmø Reformationen med samme Adser 1530. I Modsætning dertil fremtræder »Peder Smed« som en virkelig satirisk Digtning, bl. a. ved at lade flere forskjellig characteriserede Personer deltage i Samtalen. Der er dog Spor af, at noget lignende

har været Tilfældet med den første af de tyske Dialoger, af hvilken Gödeke p. anf. St. nævner en anden Version med Titel: »Ain schöner Dialogus und straffred von dem Schulthays von gayszdorf, mit seinem schulder, wid' den Pfarrer daselbst unn seinen helffer in beyweszen der fierer unn etlich nachbauren des Dorffs, antreffendt allen mangel und geytz geystlich und weltlichs Stands«. Her deltager altsaa Præstens »Hjælper« (Capellan, Degn?) i Samtalen, nærmest som Broder Kort hos os, og den holdes i Overværelse af Kirkeforstanderskabet og nogle Naboer fra Landsbyen. Disse Bipersoner have dog neppe spillet nogen Rolle udenfor Titelbladet og Situationsrammen i Begyndelses- og Slutningslinierne; ogsaa i Trykket hos Schade røber Slutningen og Præstens Henvendelse til sine »Naboer«, at man har tænkt sig en saadan stum Tilhørerkreds. Ganske paa samme Maade retter Peder Smed sin Slutningsreplik til »alle, som haffue hørt de ord, jeg haffuer for eder ført«, hvilket maa gaa paa underforstaaede Kroggjæster som Tilhørere, da Præsten, Munken og Adser Bonde allerede have forladt Scenen, saa at af de optrædende Personer kun Lars Foged kan være tilbage.

Ligesom de tyske Dialoger imidlertid ved deres tørre Prosaform fjerne sig mere fra »Peder Smed« end den schweiziske, frembyder Samtalernes Indhold ogsaa færre Berøringer. Det er i hver af dem kun et enkelt katholsk Misbrug, der bringes paa Tale: den første angriber Præsternes Egen nytte, Hyklari og usædelige Liv, den anden stiller Munkenes Lediggang, Tiggeri og Havesyge i skriftmæssig Belysning. Begge Dele spille vel ogsaa en fremtrædende Rolle blandt Peder Smeds Ankeposter, og navnlig svarer hans sidste, varme Ordskifte med Hr. Jens ikke ilde til den tyske Fogeds med Præsten, men vor Satire er dog ligesom Ecksteins langt mere omfattende. Dertil kommer saa dens friske, folkelige Samtaleform og dens ægte danske, tørre Lune, som hæver den saa højt ikke blot over Samtidens hjemlige Stridsskrifter, men ogsaa over den magert dialo-

giserede Dogmatik og Moral i de fleste udenlandske. Men har Forfatteren saaledes været en for betydelig Mand til at have Behov at binde sig til noget enkelt fremmed Mønster, saa udelukker dette dog ikke, at han har kjendt de her nævnte eller tilsvarende Forbilleder og fra dem laant Motiver og Impulser baade for sin Tankegang og især for dens Indklædning. En saadan selvstændig og eklektisk Benyttelse af udenlandsk Literatur er saa langt fra at være nogen Sjeldenhed i Reformationstiden, at tvertimod andre samtidige og med »Peder Smed« beslægtede Arbejder forekomme mig — som fri Sammenarbejdelse af flere fremmede Versioner af samme Emne med egne Tilføjelser og Indskud — at danne den naturlige Overgang fra blot Oversættelse til vor Satires selvstændige Behandling af Motiver laante fra forskjellige Steder. Saaledes skjønner jeg ikke rettere, end at Universitetsbibliothekar Birket Smiths Undersøgelse af Forholdet mellem den danske og den højtyske, nedertyske og schweiziske Text af »Den syge Messe«¹⁾ ligesaa godt kan føre til det Resultat, at den danske Oversætter har benyttet alle disse fremmede Texter og føjet noget af sit eget til, som at han skulde have fulgt en fjerde, nu ukjendt eller tabt fremmed Udgave. Utvivlsom er en slig Sammenarbejdelse af flere fremmede Texter med betydelige egne Indskud i den danske »Dødedans«. Der findes nemlig to Lübecker Dødedanse, en af 1489, optrykt 1496, meget vidtløftig og i lange Knittelvers²⁾, og en anden betydelig kortere, mindst ligesaa gammel, men først kjendt i Tryk fra 1520, hvor hver Replik danner en sexliniet Strofe³⁾. De stemme kun tildels i Antallet og Ordningen af de Personer, Døden henter, og have jævnlig, især i Begyndelsen af Replikkerne, nogle Ord eller Linier tilfælles, men fjerne sig endnu hyp-

¹⁾ B. Smiths Udg., Indledn. XXIII—XXIV.

²⁾ Des Dodes danz, nach den Lübecker Drucken v. 1489 u. 1496 herausgeg. v. Baethcke, 1876.

³⁾ Lübke, Der Todtentanz in der Marienkirche zu Berlin, 1861. Massmann i Tidsskriftet Sarapeum, 1849, Nr. 20.

pigere aldeles fra hinanden. I ganske samme Forhold, hvori de staa indbyrdes, staar nu den danske Text til begge de andre: den følger snart den ene, snart den anden, endog ordret, et lille Stykke, men fortsætter derpaa med selvstændige eller meget frit bearbejdede Reflexioner, indtil en ny Person indføres, og Motivet atter tages fra de tyske Texter. Den danske Bearbejdelses Indledning synes ganske original, derefter holder den sig, ogsaa i Versformen, nærmest til Trykket af 1489, men er dog endel mere kortfattet og indskrænker navnlig i hver Samtale Dødens Slutningsreplik (som ganske mangler i Trykket af 1520) til to Linier. Ligeledes omsætter og udelader den frit de optrædende Personer, og henimod Slutningen nærmer den sig baade i Ordning og Indhold mere og mere til Udgaven af 1520, idet Replikkerne blive kortere uden dog regelmæssigt at indskrænkes til Vers paa sex Linier som i Forbilledet. Idet den danske Oversætter saaledes haster mod Enden, bortfalder til sidst en hel Del af de tyskes Dødedanses Personer, ligesom deres gudelig moraliserende Afslutning ganske mangler, saa Arbejdet gjør Indtryk af at være ufuldendt. Hverken Massmann, der kun kjender den danske Dødedans af Nyerups Uddrag i Danske Digtetekunst, Bruun¹⁾, som synes at anse Lübecker-Udgaverne af (1489) 1496 og 1520 for samme Text, eller Seelmann²⁾, der tror, at den danske Dødedans er oversat efter den tyske af 1520, have været paa det rene med Forholdet mellem den danske og de tyske Texter. — Medens begge de tyske Dødedanse endnu høre den katholske Tid til, er den danske bearbejdet i bestemt protestantisk Aand, som baade røber sig i den skrappe Tiltale til de katholske gejstlige (Pave, Cardinal, Biskop, Abbed, Munk) og især deri, at den lutherske Sognepræst (en tilsvarende Figur mangler i Texten af 1489) er den eneste, der viser sig beredt paa Dødens Komme.

¹⁾ Aarsberetn. og Medd. fra det kgl. Bibl., II 154.

²⁾ Die Todtentänze des Mittelalters, i Jahrb. f. niederdeutsche Sprachforschung XVII, 1891.

IV.

Man har været uenig om, hvorvidt »Peder Smed« er et Værk af en Lægmand eller ikke. Udgiveren Sv. Grundtvig betragter Spørgsmaalet som afgjort ved Peder Smeds Ord i Slutningsrepliken: »Annammer disse ord, i haffue hørt af en ligmand, dem haffuer framført«, medens Dr. Heise vistnok med større Ret hævder, at Forfatteren her blot bliver i Rollen som Peder Smed, der helt igjennem har været hans Talerør¹⁾, men at han i Virkeligheden maa have været en gejstlig uddannet Mand. Vistnok have adskillige Læg mænd bidraget til Reformationens Udbredelse i Danmark, men som Skribent er ingen af dem optraadt uden den nævnte Malmø-Borgmester Jep Nielsen og Lærebogsforfatteren Albert Gjõe til Krenkerup 1549, som dog godt kunne have faaet den gejstlige Uddannelse, der var den eneste, Tiden kjendte, og en næsten nødvendig Betingelse for al Forfattervirksomhed, end sige for en særlig fra Formens Side saa moden, næsten overlegen, som i det foreliggende Skrift. Men man forstaar jo saa godt, hvorfor gejstlige eller studerede Forfattere, naar de vilde give deres Polemik et folkeligt Præg, med Forkjærlighed valgte at lade en Lægmand optræde som Forkæmper for den nye Lære. De lærde og de høje gejstlige, Doctorer og Prælater, havde Interesse af at hævde det bestaaende, medens Reformationen havde sit stærke Rygstød i det menige Folk; derfor talte Reformatorerne til dette i dets eget Maal og dets egen Tankegang. Det var virkelig de brede Lag, Sejren skyldtes, selv om Ordførerne sjelden fremgik af dem; men Triumfen blev saa meget desto større, naar Sandheden i de enfoldiges og de ulærdes Mund bragte de vise og de lærde til Tausshed. Vi finde nu ganske den samme Fiction anvendt i alle de her fremdragne fremmede Folkeskrifter af denne Art og i mangfoldige flere; det har med andre Ord været

¹⁾ Kirkeh. Saml. 3 R. III 194.

en almindelig literær Maneer i Reformationstiden, og herfra falder da atter noget Lys tilbage paa vor Satire. Det viser sig saaledes, at alle Forfatterne have en Følelse af Vanskeligheden ved at føre deres Fiction igjennem med nogenlunde Sandsynlighed: i en Religionssamtale, hvor Beviserne stadig maa hentes fra Skriften, og som hyppig føres med en ikke ringe Grad af theologisk Spidsfindighed, skal den ustuderede Lægmand altid besejre eller endog overbevise de skriftlærde. Det fejler da ikke, at han gennemgaaende kommer til at falde ud af Rollen og selv røbe sig som overmaade skriftlærd, saa at Forfatteren jævnlig paa en naivt haandgribelig Maade maa minde om, hvem vi have for os. De schweiziske Bønder, Knüchel Fritz, Hans Ofenrusz, Claus Räckstock osv., som Præsten Eckstein lader disputere med Doctorerne, ere i saa Henseende de svagest tegnede: de slaa om sig med dogmatiske Finesser og hebraiske Fortolkninger, men forsikre dog: »Wir sind schlicht puren überal, wir könnend nûts im Decretal, wir sind uff hoher Schul nit gstanden«. Nærmere Sandheden kommer det, naar Retstjeneren (»der Weibel«) siger til Katholicismens bekjendte Talsmand, Dr. Eck: »Die puren sind dir vil zu gleert«¹⁾. Noget lignende gjælder den tyske Bonde, der omvender Munken, medens Fogeden i den anden tyske Dialog holder sig lidt mere til Jorden i sin Bevisførelse og bruger den Forsigtighed, hver Gang han citerer et Skriftsted at indlede det med: »mein Schüler sagt mir, es stehe geschrieben . . .«, »denn ich selbst kann weder lesen noch schreiben«, tilføjer han en Gang²⁾. Denne »Schüler« maa være Fogedens Søn, som gaar i Latinskole, og altsaa tænkes at soufflere Faderen; han nævnes jo i Titelen til den ene Udgave, og paa et Træsnit (gjengivet hos Scheible) er der mellem den disputerende Foged og Præst anbragt saadan en lille Fyr i Datidens halv gejstlige Peblingkappe.

¹⁾ Scheible 719. 731.

²⁾ Schade II 142.

I »den syge Messe« ere Lægmandene, Jens Fisker og Hans Klokke, holdte mere i Baggrunden, men Birket Smith bemærker dog¹⁾, at i alt Fald en af dem har en Replik, der tyder paa endel Skriftlærdom. Peder Smed er nu ogsaa i denne Henseende mere naturtro, end de fremmede Forbilleder, og hans Ræsonnement er i det hele ikke anderledes, end at det nogenlunde kan lægges i Munden paa en af Naturen vel begavet og nogenlunde belæst Borgermand, der følger med i Tidens Bevægelser. Det er ikke først og fremmest Skriften, han fører i Marken mod den katholske Tro, men dennes Misbrug i det daglige og praktiske Liv. Alligevel minder ogsaa han ved given Lejlighed om, at »jeg lærde end aldrig skriften vel«, og »jeg er icke Boglærd stord, eller red mig paa at tale slig ord«. ²⁾ — Paa den anden Side gjøre Forfatterne deres reformatoriske Lægmand Sejren saa let som muligt ved at lade Forsvaret for Katholicismen føres overmaade mat. Dette stemmer jo ogsaa med de factiske Forhold, i det mindste her hjemme, hvor Poul Helgesen var den gamle Læres eneste kraftige Talsmand, medens Bisper og Domherrer i deres faa og lidet betydelige Hyrde- og Advarselsbreve gjerne indskrænke sig til at møde Modstandernes Argumenter med Paaberaabelse af Pavens og Kirkens Autoritet eller Fædrenes Skik og Brug, og for Resten indkaldte fremmede Ordførere, naar det gjaldt. En anden Sag var det i Schweiz, hvor den lærde og øvede Disputator Eck, den skarpe Satiriker Thomas Murner o. a. optraadte til Forsvar for Katholicismen. Ikke desto mindre lader Eckstein dem trække det korteste Straa overfor jævne Schweizerbønder baade i Skarpsind og Veltalenhed, medens det virkelige Forhold var det, at paa Disputatsen i Baden nogle af de Reformertes dygtigste Mænd, Økolampadius og Haller, stod overfor Katholikerne, og endda havde meget vanskeligt ved at klare sig. I de tyske Dialoger giver

¹⁾ Indledn. XXXIX.

²⁾ Grundtvigs Udg. Blad F. III. K. IV.

Munken sig næsten uden Sværds slag overfor Bonden, og Præsten fører heller ikke overfor Fogeden synderlig andet i Marken end de samme Autoritets- og Traditionsgrunde, som det danske Kleresi støttede sig til. Vistnok forsøger han et Øjeblik at føre Kampen over paa Fjendens Terrain: dersom Præsterne flaa deres Menighed, saa give Lægfolk dem ikke noget efter i Pengebegjærlighed og indbyrdes Bedrag. Men strax efter falder han ganske umotiveret til Føje, da han hører, at Luther i Worms har tilbudt at svare for sig, uden at nogen kunde overbevise ham, — et Argument, som ogsaa Peder Smed lægger en vis Vægt paa¹⁾. Nu bliver han med eet ligesaa ivrig luthersk som Fogeden selv og indrømmer, at han længe har ventet, at Præsteheredømmet vilde tage en Ende med Forskrækkelse. I den danske Satire er det nærmest Munken, der prøver at forsvare den gamle Lære og i det hele er fremstillet som en ærlig og enfoldig Mand, der da ogsaa lader sig overbevise ligesaa pludseligt og uforanlediget, som den tyske Præst. Umiddelbart efter, at han har advaret Adser Bonde mod at opgive sin Pilgrimsrejse, slaar han om: »Kiere Peder, i sige alt sandt«, og er strax efter selv yderst forarget over Munketiggeriet²⁾. Derimod er Præsten Hr. Jens sig vel bevidst, at den gamle Kirke fører falsk Lære; han farer egentlig kun i Harnisk, naar man rører ved dens Indtægter, og kjender ingen andre Argumenter end Trusler med Band og Bisp; tilsidst sætter han sig til Hest for at føre Klage for Bispem over Peder Smed. Her mærke vi en Forskjel mellem Reformationens Stilling i Danmark og i det sydlige Udland, hvor Bevægelsen var langt videre fremme: i den tyske Dialog er det Fogeden, der truer Præsten, naar denne vover sig til at tale ondt om Luther, og Schweizerbønderne tiltale de katholske Doctorer højst overlegent og respectstridigt. Hos os beraaber Peder Smed sig vel paa »Luther,

¹⁾ Grundtvigs Udg. B. III.

²⁾ Grundtvigs Udg. J. IV verso.

den gode Mand«, men overfor Broder Korts directe Beskyldning: »mig tycker eder lutherisk at være«, tør han dog ikke vedstaa sin Overbevisning: »Ingen er lutherisk udi vor by, wi haffue it Christeligt leffnet aff ny«¹⁾, ganske overensstemmende med Stillingen paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530, hvor det tillodes at prædike Guds Ord rent »efter Skriften«, medens man undgik at nævne Luthers Navn af Hensyn til de Forpligtelser, Haandfæstningen paa-lagde Kongen overfor Katholicismen. Der er i det hele et og andet, der tyder paa, at vor Satire tager et lignende Sigte paa denne Herredag, som Manuals eller Ecksteins paa Disputatsen i Baden, idet den enten vil forbedrede Sindene paa dens Forhandlinger eller bag efter commentere disse.

Et Spørgsmaal, som voldte store Vanskeligheder under Reformationsbevægelsen, var det om Tienden. Almuens Misforstaaelse af den nye evangeliske Frihed, som om den tillige betød Frihed for ydre Skat og Tynge, bidrog meget til at fremkalde Uordener som de tyske Bondekrigs og Grevefejden her hjemme. Reformatorerne vare da udsatte for en dobbelt Fare: paa den ene Side blev deres Prædiken let af Autoriteterne og de velhavende Klasser mistænkt som Tønder til Oprør, paa den anden Side forstod Almuen ikke Betydningen af en aandelig Frihed, der ingen verdslige Fordele medførte. I Schweiz synes man dog hurtigt at have taget sit Parti: den eneste af Bønderne, der i »Concilium« maa bukke under for sin lærde Modstander, bærer det betegnende Navn Hans Eygennutz og hævder den Sætning, at Guds Ord er til ingen Nytte, naar man alligevel skal give Tiende. Hvor stor Vægt Eckstein lagde paa Gjendrivelsen af denne Vildfarelse fremgaar af, at han gjorde den til Emne for en anden lang Dialog i lignende Disputatsform, »Rychsztat«, hvor han dog ogsaa gaar løs paa Adelsens uretfærdige Udpresninger²⁾. Tiendespørgsmaalet

¹⁾ Grundtvigs Udg. B. II. verso.

²⁾ Scheible, Das Kloster, VIII.

er ogsaa det eneste, som sætter Peder Smed i nogen Forlegenhed: »Denne Sag, skulle i forstaa, er mig for svart at sige paa«¹⁾, og det er her, han beraaber sig paa, at han ikke er skriftkyndig. Lige fuldt kommer han til det Resultat, at det nye Testamente ikke indeholder noget Paabud om Tiende eller Offer²⁾, og i den følgende Tid se vi da ogsaa, at adskillige af vore Reformatorer til liden Baade for dem selv sluttede sig til Folkepartiet i Grevens Fejde.

I Ny kirkehist. Saml. V 744 ff. og Kirkehist. Saml. 3 R. III 186 ff. har Dr. Heise belyst vor interessanteste Reformationssatire, Samtalen mellem Peder Smed og Adser Bonde, ud fra hjemlige, især jyske Tilstande og fra Forholdet til Reformationsbevægelsen i Danmark selv. Jeg har nu forsøgt at supplere denne Commentar ved Paavisning af Skriftets Forhold til fremmed Literatur og ved at drage Paralleler med Bevægelsen i Udlandet. Endnu forblive et Par Hovedspørgsmaal uløste, nemlig om Forfatterens Person og om Satirens nøjagtige Affattelsestid. Dr. Heise tænker formedelst de jyske Tilknytninger paa Superintendenten Peder Thomesen i Vendelbo Stift, Rosenberg af samme Grund paa Viborg-Reformatoren Jørgen Jensen Sadolin³⁾. Nyerup henleder Opmærksomheden paa Navneligheden med Lægmanden Peder Smed i Roskilde, som stod Biskop Joakim Rønnev imod⁴⁾; man kunde med samme Føje hen-vise til Reformatoren i Horsens Peder Borgsmed, som var født i Ry og gik i Skole i Aarhus, altsaa nær ved de i Satiren omhandlede Localiteter, og som i alt Fald vides at være optraadt i Literaturen baade som Psalmedigter og Oversætter. Hvad Tiden angaar, saa maa Satiren sættes kort før eller efter Herredagen 1530, og Dr. Heises Haab om Opdagelsen af et ældre Tryk end det af Grundtvig ud-givne fra 1577 er jo gaaet i Opfyldelse ved Fundet (i Upsala 1888) af Hamburger Udgaven 1559⁵⁾, som dog hverken kan være den første eller giver væsentlige nye Oplysninger.

Sluttelig skal jeg benytte Lejligheden til en kort Om-tale af et mindre bekjendt religiøst moraliserende Digt fra Reformationsaarhundredet, som Nyerup har anset for i det væsentlige at være en dansk Original⁶⁾, uagtet det selv ud-trykkelig betegner sig som »udsæt af Tydske paa Danske«,

¹⁾ Grundtvigs Udg. F. III.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. V. 753.

³⁾ Nordboernes Aandsliv III. 107.

⁴⁾ Danske Digtekunst I. 174.

⁵⁾ Univ. Jubilæets danske Samfunds Blandinger II. 4.

⁶⁾ Dsk. Digtekunst II. 95.

og i Virkeligheden ligesom flere før nævnte Digte fra denne Tid er en Sammenarbejdelse af to tyske Versioner af et og samme Emne. Det er »En lystig Samtale mellem Vor Herre og St. Peder om denne Verdens Løb og alle Staters omvendte onde Væsen«, 1597. Hans Sachs skrev 1553 en »Gesprech zwischen S. Peder und dem Herrn von der jetzigen welt lauff«¹⁾: St. Peder faar to Gange Tilladelse til at stige ned til Jorden; første Gang finder han idel Velvære og Tilfredshed og muntret sig med sine Venner, saa han vender ganske forundret tilbage til Himlen længe efter den fastsatte Tid; men da var der ingen paa Jorden, som tænkte paa Gud. Anden Gang derimod vender han hjem, før hans Permission er ude; paa Jorden var der Krig, Pest og Hunger, og nu raabte alle til Gud. Herren viser ham da, at det er nødvendigt at kjøre Menneskene i stramme Tøjler, for at de ikke skulle glemme deres Guds frygt. Denne halvt humoristiske Behandling af Emnet har aabenbart syntes den strenge Lutherdom upassende, og allerede 1559 eller 60 har en anden Forfatter, maaske en vis Conrad Hase, under samme Titel omdigtet H. Sachs's Dialog i mere asketisk Aand²⁾: St. Peder stiger kun een Gang ned til Jorden og vender hurtigt tilbage for udførligt at berette Herren sine sørgelige Erfaringer om alle »Staters« (s: Stænders) Syndighed og onde Væsen. Det er denne sidste Version, som er frit oversat paa Dansk; men Nyerup kjendte kun H. Sachs's Behandling og troede, at den danske Bearbejder selvstændig havde omdigtet og udvidet denne. Hvad der har bidraget til at lede Nyerup paa Vildspor er, at vor Oversætter tillige har kjendt H. Sachs's Digt og fra dette har laant sine indledende Linier, som ikke findes i den tyske Omdigtning, hvilken han ellers i hele Resten af sit Arbejde temmelig nøje følger.

¹⁾ H. Sachs, herausgegeben v. Keller, I, 1870, 404 ff.

²⁾ Gödeke, II. 174. Tryk fra 1587 i Schade, Satiren und Pasquille I, Nr. XV.
